

Національний університет цивільного захисту України

ВЕРБАНОВА ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.9:355.01

**ВПЛИВ УМОВ СОЦІАЛЬНОЇ ІЗОЛЯЦІЇ
НА ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я КУРСАНТІВ
ПРИКОРДОННИХ НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ**

19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Харків – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Державна прикордонна служба України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор **МАТЕЮК Олег Анатолійович**, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, науково-дослідний відділ, відділення підготовки науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, старший науковий співробітник;

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **САФІН Олександр Джамільович**, Університет економіки та права «КРОК», кафедра психології, завідувач кафедри;

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник **ПРИХОДЬКО Ігор Іванович**, науково-дослідний центр службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України Академії внутрішніх військ МВС України, начальник

Захист відбудеться «12» жовтня 2012 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.707.02 Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: вул. Чернишевська, 94, м. Харків, 61023.

Автореферат розісланий «10» вересня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук
доцент

В. Є. Христенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним з найважливіших напрямків сучасного етапу реформування Державної прикордонної служби України (ДПСУ) є вдосконалення системи професійної освіти на усіх її рівнях з метою забезпечення високого професіоналізму прикордонників та їх здатності до діяльності у нових соціально-економічних і політичних умовах. У контексті цієї проблематики особливо актуальними є питання збереження психічного здоров'я особистості в особливих умовах діяльності, так як лише психічно здорова людина здатна до ефективної професійної діяльності.

Враховуючи, що навчання у військовому закладі освіти є найважливішим етапом у соціально-психологічному становленні особистості військового спеціаліста, необхідним є здійснення конкретних заходів, що спрямовані на створення сучасної, більш ефективної системи особистісного і професійного розвитку майбутнього прикордонника. Одним з елементів цієї системи є попередження психогенних наслідків впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів (ПНЦ).

Моніторинг розробки цієї проблематики у науково-психологічній літературі засвідчив, що попри різноманітність теоретичних підходів до її вивчення, науковці є одностайними у думці про психогенність впливу умов соціальної групової ізоляції на особистість людини. Серед наукових робіт, які були виконані останніми роками, заслуговують на увагу дослідження, що їх здійснили Я. Гошовський (ресоціалізація депривованої особистості), Є. Потапчук (збереження психічного здоров'я військовослужбовців), Є. Алексеєнкова (особистість в умовах психічної деривації), Є. Власова (вплив соціальної ізоляції на особистість правопорушників) та ін., в яких розкрито теоретичні і практичні аспекти деприваційного впливу соціальної групової ізоляції на психічне здоров'я людини у різних сферах її життєдіяльності та шляхи подолання психогенних наслідків, які виникають в умовах соціальної ізоляції.

Результати аналізу науково-психологічної літератури також свідчать про те, що до теперішнього часу проблема збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції не була темою спеціального наукового дослідження. Було описано лише окремі її аспекти в контексті розгляду інших психологічних проблем. Тобто, сутність та психогенні наслідки впливу цього явища під час професійної підготовки прикордонників в навчальних центрах, а також умови збереження їх психічного здоров'я із врахуванням специфіки військового закладу освіти, повною мірою, не було досліджено. Отже, актуальність теми та її недостатня розробленість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Вплив умов соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проводилось згідно плану наукової і науково-організаційної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького у межах науково-дослідної роботи «Особливості виникнення та нейтралізації організаційних конфліктів серед персоналу

підрозділів ДПСУ під час виконання завдань в умовах високого рівня службового та емоційного навантаження» (шифр «211 - 0029 І»). Особистий внесок здобувача у виконанні цієї роботи полягав у дослідженні значення умов соціальної групової ізоляції при виникненні організаційних конфліктів серед персоналу підрозділів ДПСУ під час виконання ними завдань в умовах високого рівня службового та емоційного навантаження.

Тему дисертації затверджено вченою радою Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (протокол № 10 від 7 травня 2008 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні НАПН України (протокол № 3 від 29 березня 2011 р.).

Мета дослідження полягає у визначенні впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів ПНЦ та врахуванні особливостей такого впливу у процесі збереження психічного здоров'я прикордонників під час їх професійної підготовки.

Відповідно до сформульованої мети передбачено виконати такі **задачі дослідження**:

1. На основі узагальнення наукової літератури та аналізу діяльності прикордонних навчальних центрів з'ясувати особливості впливу умов соціальної ізоляції на курсантів у процесі їх професійної підготовки.

2. Експериментально виявити та проаналізувати наслідки впливу умов соціальної групової ізоляції на психічне здоров'я курсантів ПНЦ.

3. Вдосконалити та практично перевірити методику збереження психічного здоров'я прикордонників під час їх професійної підготовки у навчальних центрах.

4. Підготувати практичні рекомендації посадовим особам прикордонних навчальних центрів щодо збереження психічного здоров'я курсантів в умовах соціальної групової ізоляції під час їх професійної підготовки.

Гіпотеза дослідження – умови групової соціальної ізоляції негативно впливають на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів. Подолання психогенних наслідків такого впливу потребує розробки відповідної методики, що дасть змогу попередити прояви у курсантів нервово-психічної нестійкості та психічних розладів.

Об'єктом дослідження є психічне здоров'я військовослужбовців прикордонних навчальних центрів.

Предметом дослідження є вплив умов соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів.

Методи дослідження. Для вирішення сформульованих у дослідженні завдань було застосовано такі методи: теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація науково-теоретичних джерел з питань сутності, змісту та особливостей впливу умов соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів ПНЦ; емпіричні – опитування, експертні оцінки, тестування за методиками «Методика діагностики самооцінки психічних станів» (Г. Айзенк), «Методика діагностики ступеня задоволеності основних потреб», «Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності» (Д. Рассел і

М. Фергюсон), «Методика суб'єктивної оцінки міжособистісних стосунків» (С. Духновський), «Методика діагностики соціально-психологічної адаптації» (К. Роджерс і Р. Раймонд), «Методика діагностики міжособистісних відносин (Т. Лірі); констатувальний і формувальний експеримент; математичні методи обробки експериментальних даних – факторний аналіз (для аналізу та виявлення вагомих кореляцій серед великої кількості досліджуваних ознак), критерій нормальності Колмогорова - Смірнова (для перевірки відповідності розподілу ознак, що вивчаються, нормальному розподілу), критерій Лівена (для перевірки гомогенності дисперсії ознак, що вивчаються), t-критерій Стюдента (для визначення достовірності відмінностей між вибірками за рівнем досліджуваних ознак і встановлення кількісних залежностей між досліджуваними явищами).

Наукова новизна одержаних результатів:

уперше з'ясовано особливості впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів ПНЦ; розроблено методику збереження психічного здоров'я прикордонників під час їх професійної підготовки в навчальних центрах;

удосконалено процес збереження психічного здоров'я прикордонників під час їх професійної підготовки у навчальних центрах;

дістали подальшого розвитку набули уявлення про групову динаміку та психосоціальну адаптацію в ізольованому колективі; про показники та умови збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ, під час їх професійної підготовки.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій посадовим особам щодо збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ та соціально-психологічного тренінгу з подолання наслідків психогенного впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів. Результати дослідження впроваджені у навчальний процес Кінологічного навчального центру ДПСУ м. Великі Мости (акт впровадження від 09.07.2011 р.); Навчального центру ДПСУ м. Оршанець (акт впровадження від 08.04.2011 р.); Навчально–тренувального центру морської охорони Ізмаїльського загону морської охорони м. Ізмаїл (акт впровадження від 18.05.2011 р.).

Особистий внесок здобувача. У науковій статті «Аналіз ефективності соціально-психологічного тренінгу з подолання наслідків групової ізоляції курсантів прикордонних навчальних центрів», у співавторстві з О. Матеюком, внесок здобувача полягає у визначенні показників психічного здоров'я курсантів ПНЦ, які стали об'єктом психопрофілактичного та корекційного впливу під час проведення соціально-психологічного тренінгу.

У статті «Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей соціальної перцепції курсантів прикордонних навчальних центрів в умовах відносної соціальної ізоляції», у співавторстві з О. Матеюком, внесок здобувача полягає у висвітленні процедури емпіричного дослідження соціальної перцепції курсантів ПНЦ, статистичної обробки та аналізу отриманих результатів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на таких конференціях: *міжнародних*: «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (м. Житомир, 17-18 грудня 2009 р.), «Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте » (м. Одеса, 21-30 червня 2010 р.), «Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві» (м. Одеса, 24-25 вересня 2010 р.), «Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании» (м. Одеса, 20-27 грудня 2010 р.), «Актуальні проблеми юридичної та екстремальної психології» (м. Донецька обл., м. Макіївка, 10 травня 2012 р.); *всеукраїнських*: «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (м. Хмельницький, 20 листопада 2009 р.), «Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України» (м. Хмельницький, 19 листопада 2010 р.), «Становлення особистості професіонала: перспективи і розвиток» (м. Одеса, 18 лютого 2011 р.).

Публікації за темою дисертації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 9 виданнях, що визначені ДАК України як фахові у галузі психології (дві наукові статті – у співавторстві).

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (203 найменування) та 9 додатків (на 46 стор.). Загальний обсяг дисертації складає 228 сторінок і містить 8 рисунків та 17 таблиць.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **першому розділі** – «Теоретичні аспекти розробленості сутності та змісту поняття соціальна ізоляція» – здійснено аналіз наукових досліджень проблеми соціальної ізоляції та її впливу на психічне здоров'я людини; визначено особливості умов соціальної групової ізоляції під час професійної підготовки прикордонників в навчальних центрах та з'ясовано показники їх психічного здоров'я в цих умовах.

Результати аналізу досліджень соціальної ізоляції свідчать, що це питання розглядалося дослідниками різних галузей знань (соціологами, медиками, філософами, психологами, політологами тощо). Соціальна ізоляція розглядалася науковцями у різних аспектах, зокрема через вплив супутніх негативних явищ на психіку людини в умовах різних видів ізоляції (П. Будзен, Л. Паніна, В. Соколова та ін.); через особливості адаптаційних процесів (А. Злотников, О. Назаров та ін.); через особливості міжособистісної взаємодії в умовах групової ізоляції (В. Тробюк, О. Кузнецов, В. Лебедев, М. Ханаіашвілі, П. Ганнушкін, Е. Кречмер, І. Кеєлейников, І. Рябінін та ін.); через проблеми збереження психічного здоров'я в умовах соціальної ізоляції (М. Зараковський, С. Рисакова, О. Кузнецов, В. Лебедев, Є. Потапчук та ін.).

Таким чином, результати теоретико-методологічного аналізу цієї проблематики дали нам можливість зробити висновок про відсутність до сьогодні ґрунтовного аналізу психологічної сутності та особливостей

соціальної ізоляції, а також єдиного підходу щодо визначення впливу її умов на психічне здоров'я курсантів ПНЦ.

Професійна підготовка у ПНЦ є різновидом військової діяльності, специфіка якої визначається завданнями, що вирішуються Державною прикордонною службою України. Ця специфіка, зокрема, накладає відбиток і на соціальну ізоляцію, яка у ПНЦ є відносною (існує певна свобода пересування); добровільною (навчання здійснюється за згодою сторін) та груповою (в ізоляції перебуває група).

Молоді люди, які потрапляють до ПНЦ, під час професійної підготовки проходять складний процес адаптації у кардинально нових умовах життєдіяльності. Це детермінує необхідність пошуку шляхів збереження психічного здоров'я майбутніх прикордонників. Ключовим моментом проблеми збереження психічного здоров'я особистості у змінених умовах існування є питання про критерії його оцінювання. Результати аналізу психологічної літератури дали нам змогу з'ясувати, що проблематиці визначення показників психічного здоров'я у контексті військової діяльності присвячені роботи таких дослідників, як Є. Потапчук, І. Гурвіч, Н. Лакосіна, Г. Ушакова, Б. Братусь, О. Кузнєцов, Г. Нікіфоров та ін. Але, запропоновані критерії психічного здоров'я не враховують специфіки професійної підготовки прикордонників у навчальних центрах і психогенності впливу на психічне здоров'я людини умов соціальної ізоляції. Отже, у своєму дослідженні ми запропонували власні критерії оцінки психічного здоров'я курсантів ПНЦ, а саме: рівень задоволення основних особистісних потреб та рівень астенізації нервової системи.

У **другому розділі** – «Передумови збереження психічного здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів у груповій соціальній ізоляції» – викладено результати проведення констатувального експерименту – досліджено наслідки впливу умов соціальної групової ізоляції на психічне здоров'я курсантів; визначено умови, які сприяють зменшенню психогенного впливу групової соціальної ізоляції; розроблено методику збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції.

Під час констатувального експерименту було виявлено якісні зміни у показниках психічного здоров'я курсантів ПНЦ, які з'являються внаслідок впливу умов групової соціальної ізоляції (рис. 1). Психічне здоров'я курсантів ПНЦ зазнає впливу двох груп соціально-психологічних факторів об'єктивного (соціальне середовище; демографічні фактори; стан фізичного здоров'я) та суб'єктивного (відображення їх розумової і соціальної поведінки) характеру. Спрямованість впливу факторів об'єктивного характеру детермінується самим військовослужбовцем, а точніше його поведінкою, діяльністю та активною життєвою позицією. У свою чергу, зміни в об'єктивних (зовнішніх) факторах впливу здатні призводити до якісних змін у впливах суб'єктивних (особистісних) факторів.

Аналіз результатів констатувального експерименту дав змогу виявити низку соціально-побутових та психологічних умов, які зменшують психогенність впливу факторів об'єктивного характеру на психічне здоров'я та

детермінують позитивні зміни у впливах факторів суб'єктивного характеру. Це стало підґрунтям для розробки методики збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції (рис. 2). З метою підвищення комунікативної компетентності курсантів в умовах групової соціальної ізоляції до цієї методики був включений розроблений нами

Рис. 1. Наслідки впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів

Рис. 2. Методика збереження психічного здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів в умовах соціальної групової ізоляції

соціально-психологічний тренінг з подолання психогенних наслідків впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів ПНЦ.

У результаті вивчення та аналізу нормативних документів, що регламентують діяльність навчальних центрів, посадових інструкцій викладацького складу, методичних рекомендацій з психологічного забезпечення Державної прикордонної служби України, програми з професійної підготовки нами були окреслені особливості психологічного забезпечення професійної підготовки прикордонників у ПНЦ, які сприятимуть зменшенню психогенного впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів.

У **третьому розділі** – «Експериментальна перевірка методики збереження психічного здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів в умовах соціальної групової ізоляції» – відображено логіку організації емпіричного дослідження, аналіз та інтерпретацію його результатів; викладено результати експериментальної перевірки ефективності методики збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції; розкрито значення соціально-психологічного тренінгу у процесі збереження психічного здоров'я курсантів; надано методичні рекомендації посадовим особам ПНЦ щодо збереження психічного здоров'я курсантів під час їх професійної підготовки.

Програму емпіричного дослідження впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів ПНЦ у межах експериментального дослідження було спрямовано на відстеження динаміки змін у запропонованих автором показниках психічного здоров'я курсантів під час їх професійної підготовки. На формульовальному етапі експерименту була застосована розроблена нами методика збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції.

Емпіричне дослідження проводилось в реальних умовах здійснення професійної підготовки прикордонників у ПНЦ (м. Великі Мости, м. Оршанець, м. Ізмаїл). На початковій стадії планування експерименту нами було здійснено комплектування КГ та ЕГ. Генеральною сукупністю стали всі курсанти ПНЦ. Вибірка складала 390 осіб, зокрема КГ = 192 осіб, ЕГ = 198 осіб. На початку емпіричного дослідження, з метою визначення динаміки змін у показниках психічного здоров'я курсантів під впливом умов групової соціальної ізоляції, були досліджені рівень задоволення їх основних особистісних потреб та рівень астенизації їх нервової системи.

Одержані результати під час I-го (на початку навчання) і II-го (наприкінці навчання) психодіагностичних зрізів свідчать про те, що на рівень задоволеності матеріальних потреб та потреб у самовираженні у курсантів КГ умови соціальної групової ізоляції суттєво не вплинули (табл. 1).

Проте, відсоток курсантів КГ, у яких рівень задоволеності потреби у безпеці був високим, зменшився протягом курсу навчання майже у двічі (з 15,1 % до 7,81 %). Поряд з цим, значно збільшилась кількість курсантів, які відзначали у себе низький рівень задоволення цього виду потреб (з 3,13 % до 20,32 %).

Рівень задоволеності соціальних потреб у курсантів під час їх професійної підготовки також змінювався. Кількість курсантів КГ, які зазначали високий рівень задоволення соціальних потреб, зменшувався протягом навчання (з 7,81 % до 3,12 %), а кількість курсантів із низьким рівнем задоволення

Таблиця 1

**Динаміка рівня задоволеності особистісних потреб
у курсантів КГ та ЕГ (за результатами I та II зрізів), %**

Індекс	задоволенні				частково задоволенні				незадоволенні			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Потреба у визнанні	19,19	29,79	21,87	13,02	68,18	59,59	71,87	69,79	12,63	10,62	6,26	17,28
Матеріальні потреби	17,67	20,23	17,19	19,79	61,61	71,87	65,10	61,97	20,72	7,9	17,71	18,24
Соціальні потреби	10,12	27,77	7,81	3,12	70,2	54,04	72,91	47,91	19,68	18,19	19,28	48,97
Потреба у самовираженні	29,3	31,81	32,81	33,85	59,09	61,11	63,02	59,89	11,61	7,08	4,17	6,26
Потреба у безпеці	18,18	29,29	15,1	7,81	76,79	67,17	81,77	71,87	5,03	3,54	3,13	20,32

соціальних потреб, навпаки, зростала (з 19,28 % до 48,97 %). Отже, більшість курсантів суб'єктивно зазначала погіршення якості міжособистісної взаємодії в ізолюваному колективі під час професійної підготовки в ПНЦ.

Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що розподіли за ознакою «рівень задоволеності потреб» на початку експерименту у курсантів ЕГ та КГ практично не відрізнялися між собою. Однак, дані, що були одержані після проведення формуальної частини дослідження, засвідчили, що у курсантів КГ суттєвих змін не відбулося, а у курсантів ЕГ спостерігалась значуща позитивна динаміка у рівні задоволеності потреб у визнанні, безпеці та соціальних потреб. Таким чином, застосування розробленої нами методики дало змогу зменшити дериваційний вплив умов соціальної групової ізоляції на психічне здоров'я курсантів.

Дослідження рівня астенізації нервової системи курсантів здійснювалось за такими показниками: наявність негативних психічних станів, суб'єктивне відчуття самотності, негативні психічні явища у міжособистісній взаємодії. Порівняльний аналіз результатів тестування КГ та ЕГ за Методикою діагностики самооцінки психічних станів (Г. Айзенк) свідчить про те, що після проведення формуального експерименту в ЕГ значно зменшилась кількість осіб з високим та середнім рівнем переживання негативних психічних станів (ригідності, тривожності, агресивності, фрустрації) та одночасно збільшилась кількість осіб з низьким рівнем. В КГ навпаки, спостерігалось збільшення осіб з високим рівнем переживання негативних психічних станів та зменшення кількості осіб з низьким та середнім рівнями (табл. 2).

На початку дослідження результати КГ та ЕГ за рівнем переживання суб'єктивного відчуття самотності практично не відрізнялись. Однак наприкінці навчання відсоток курсантів які переживають суб'єктивне відчуття

самотності на середньому та високому рівнях збільшився у КГ, а саме: середній рівень – з 10,41 % до 47,4 %, а високий рівень – з 6,26 % до 27,6 % (табл. 3).

В ЕГ, навпаки, після формувального експерименту зменшився відсоток курсантів, які почуваються самотніми, на середньому та високому рівні, а на низькому рівні – зріс (табл. 3).

Таблиця 2

**Динаміка психічних станів
у курсантів КГ та ЕГ (за результатами I та II зрізів), %**

Індекс	високий				Середній				низький			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Тривожність	81,3	43,24	78,64	83,85	10,10	12,5	11,97	13,02	8,6	44,26	9,39	3,13
Агресивність	9,59	6,25	11,92	27,05	19,69	15,1	21,4	47,91	70,72	78,69	66,68	25,04
Ригідність	54,54	45,84	32,29	68,22	34,84	26,04	61,46	30,2	10,62	28,56	6,25	1,58
Фрустрація	15,15	8,33	18,22	58,85	47,96	42,18	52,6	22,39	36,89	49,49	29,18	18,76

Таблиця 3

**Динаміка суб'єктивного відчуття самотності
у курсантів КГ та ЕГ (за результатами I та II зрізів), %**

Етап	Рівень	низький		середній		високий	
		ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
До експерименту		86,4	83,33	7,57	10,41	6,03	6,26
Після експерименту		89,39	25	6,06	47,4	4,55	27,6

Дослідження особливостей міжособистісної взаємодії в ізолюваному колективі дало змогу з'ясувати, що члени КГ зі збільшенням терміну перебування в умовах групової соціальної ізоляції суб'єктивно відмічають наростання конфліктності, агресивності, напруженості, відчуженості у спілкуванні (табл. 4).

Таблиця 4

**Динаміка суб'єктивної оцінки міжособистісних відносин
у курсантів КГ та ЕГ (за результатами I та II зрізів), %**

Індекс	високий				Середній				низький			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II	I	II
Конфліктність	13,63	6,06	15,62	34,37	29,29	17,17	25	37,5	57,08	76,77	59,38	28,13
Агресивність	17,17	9,59	15,1	25,52	29,29	21,71	27,6	34,89	53,54	68,7	57,3	39,59
Напруженість	46,96	24,27	50	7,81	33,83	28,78	30,2	36,45	19,21	46,96	19,8	5,74
Відчуженість	18,75	5,55	21,35	32,81	23,73	19,7	20,31	46,87	57,52	74,75	58,34	20,32

Аналіз результатів свідчить про те, що наявність негативних психічних явищ у спілкуванні на початку експерименту в КГ та ЕГ майже не відрізняються. Однак, після закінчення формувального експерименту спостерігається позитивна динаміка в ЕГ у міжособистісній взаємодії між членами ізолюваного колективу.

З метою оцінки динаміки наростання астенізації нервової системи протягом усього курсу навчання, нами проводились психодіагностичні зрізи раз на місяць за методиками: «Методика діагностики самооцінки психічних станів» (Г. Айзенк), «Методика діагностики рівня суб'єктивного відчуття самотності»

(Д. Рассел і М. Фергюсон), «Методика суб'єктивної оцінки міжособистісних стосунків» (С. Духновський). Аналіз середньо-групових профілів за усіма зазначеними методиками показав, що в період з 3-го по 4-й місяці навчання курсанти КГ долають діапазон середніх значень у бік високих показників, що свідчить про досягнення такого рівня астенизації їх нервової системи, який заважає нормальній адаптації в умовах групової соціальної ізоляції. Ці результати дали нам змогу виявити критичний період адаптації курсантів в умовах професійної підготовки у ПНЦ, який припадає на 3-4-й місяці навчання.

Результати дослідження динаміки якісних змін у показниках психічного здоров'я курсантів були враховані під час розробки методики збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ та методичних рекомендацій посадовим особам ПНЦ щодо зменшення психогенного впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів.

З метою дослідження особливостей соціально-психологічної адаптації курсантів, які сформувались під час їх професійної підготовки під впливом умов групової соціальної ізоляції, ми обстежили курсантів КГ наприкінці навчання за «Методикою діагностики соціальної адаптації К. Роджерса і Р. Даймонда». Аналіз результатів за шкалою «адаптованість» показав, що 42,7 % серед опитаних осіб є дезадаптованими. Отримані за усіма шкалами результати було піддано факторному аналізу, що дало змогу виявити два фактори, які детермінують адаптацію в умовах групової соціальної ізоляції, а саме: активність соціально-психологічної позиції та адекватність прийняття соціальної ролі.

Дослідження особливостей групової динаміки курсантських колективів дало нам змогу з'ясувати, що в ізолюваному колективі, в основному, переважають дезінтеграційні процеси, які в свою чергу впливають на якість зворотного зв'язку між членами колективу, на диференційованість міжособистісного сприйняття та, як наслідок, на психосоціальне благополуччя особистості. Результати дослідження курсантів КГ за шкалою «Адаптованість» (за Методикою діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда), «Домінування» та «Дружелюбність» (за методикою Т. Лірі) були піддані кореляційному аналізу, результати якого показали що на рівень адаптованості курсантів в умовах групової соціальної ізоляції позитивно впливає їх прагнення до встановлення дружніх стосунків і співробітництва з іншими членами колективу, а негативний вплив на адаптованість створює бажання курсантів домінувати та пригнічувати своїх колег, егоїзм.

Застосування t-критерію Стьюдента при аналізі ефективності розробленої нами методики подолання психогенного впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів ПНЦ дало змогу виявити позитивні якісні зміни у показниках психічного здоров'я курсантів ЕГ після завершення формульованого експерименту на високому рівні статистичної достовірності. Підвищився рівень задоволеності основних особистісних потреб, а саме: «потреба в безпеці» ($p < 0,01$), «потреба у визнанні» ($p < 0,05$), «соціальні потреби» ($p < 0,001$). Знизився рівень астенизації нервової системи курсантів, про що свідчать такі результати: зменшився рівень переживання негативних

психічних станів («тривожність» ($p < 0,05$), «агресивність» ($p < 0,01$), «фрустрація» ($p < 0,001$), «ригідність» ($p < 0,01$)); зменшився рівень відчуття самотності ($p < 0,01$); зменшився прояв негативних психічних явищ у міжособистісній взаємодії («напруження» ($p < 0,001$), «агресивність» ($p < 0,01$), «конфліктність» ($p < 0,05$), «відчуження» ($p < 0,01$)).

Наведені результати свідчать про те, що застосування запропонованої автором методики збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції дали змогу досягнути позитивних змін у показниках психічного здоров'я членів ЕГ, а саме: підвищити рівень їх задоволеності за основними особистісними потребами; знизити рівень астенізації їх нервової системи.

ВИСНОВКИ

Результати емпіричного дослідження дали нам змогу розробити практичні рекомендації посадовим особам ПНЦ щодо збереження психічного здоров'я курсантів в умовах впливу групової соціальної ізоляції, в яких розкрито психогенність впливу таких умов; визначено алгоритм проведення заходів, що сприяють зменшенню його психогенності для курсантів під час їх професійної підготовки в ПНЦ. Використання цих практичних рекомендацій дало змогу підвищити ефективність процесу збереження психічного здоров'я під час професійної підготовки прикордонників в навчальних центрах, що знайшло відображення у відповідних керівних документах.

1. Аналіз наукової літератури та дослідження особливостей професійної підготовки прикордонників у навчальних центрах дали змогу уточнити змістовне наповнення поняття «соціальної ізоляції курсантів ПНЦ». Специфіка професійної підготовки у ПНЦ обумовлює певні особливості соціальної ізоляції курсантів, яка під час навчання у цих центрах є відносною (існує певна свобода пересування); добровільною (навчання здійснюється за згодою сторін) та груповою (в ізоляції перебуває група). Ці особливості було враховано у методиці збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції. Узагальнений аналіз наукової літератури та результатів констатувального експерименту дав нам змогу визначити показники психічного здоров'я курсантів в умовах групової соціальної ізоляції, а саме: рівень задоволення основних особистісних потреб та рівень астенізації нервової системи.

2. Аналіз якісних змін у показниках психічного здоров'я курсантів під час їх професійної підготовки дав нам змогу виявити низку психогенних наслідків впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів а саме: незадоволеність основних особистісних потреб (потреб у безпеці та визнанні, соціальних потреб); виникнення негативних психічних станів (фрустрації, тривожності агресивності, конфліктності); виникнення суб'єктивного відчуття самотності; виникнення та наростання негативних явищ у міжособистісній взаємодії (напруженості, конфліктності, відчуженості, агресивності). Під час дослідження динаміки змін у показниках психічного здоров'я курсантів було виявлено, що на третьому та четвертому місяцях навчання виникає певний

дисбаланс між інтенсивністю впливу стресогенного чинника (соціальної групової ізоляції) і адаптивними можливостями курсантів, який поглиблюється із збільшенням тривалості перебування курсантів в умовах соціальної групової ізоляції та проявляється у негативних змінах цих показників, що саме в цей період починають долати середній рівень прояву у бік зростання. Нами була розроблена методика збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції, основними складовими якої є: «організація соціально-побутових і психологічних умов життєдіяльності курсантів» та «організація відповідного психологічного супроводу під час професійної підготовки у ПНЦ».

3. Під час формувального експерименту була застосована розроблена нами методика збереження психічного здоров'я курсантів ПНЦ в умовах соціальної групової ізоляції, складовою якої був соціально-психологічний тренінг, що спрямовувався на підвищення у курсантів рівня компетентності у спілкуванні в умовах групової соціальної ізоляції, розвиток у них навичок психофізичної саморегуляції та згуртування колективу. Аналіз ефективності цієї методики показав, що в результаті її застосування були досягнуті позитивні зміни у показниках психічного здоров'я членів ЕГ, а саме: підвищився рівень задоволеності основних особистісних потреб та знизився рівень астенизації нервової системи курсантів ПНЦ.

4. За результатами формувального етапу емпіричного дослідження нами було розроблено та впроваджено в процес професійної підготовки прикордонників в навчальних центрах практичні рекомендації посадовим особам цих закладів щодо збереження психічного здоров'я курсантів. В них визначено алгоритм проведення психопрофілактичних та психокорекційних заходів, що сприяють зменшенню психогенного впливу умов соціальної групової ізоляції під час професійної підготовки прикордонників в ПНЦ.

Перспективними напрямками подальших наукових розробок цієї проблематики, на нашу думку, є дослідження ролі лідерства у згуртуванні членів ізольованого колективу; взаємозв'язок між характерологічними особливостями курсантів та рівнем їх адаптованості в умовах групової соціальної ізоляції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. **Вербанова, Т. В.** Проблема самотності та групової ізоляції у психології / Т. В. Вербанова // Збірник наукових праць № 43. Частина II / гол. ред. Балашов В. О. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2008. – С. 183–186.

2. **Вербанова, Т. В.** Вплив відносної соціальної ізоляції курсантів військових навчальних закладів на особистість в період адаптації / Т. В. Вербанова // Збірник наукових праць № 50. Серія : Педагогічні та психологічні науки / гол. ред. Романишина Л. М. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2009. – С. 104–108.

3. **Вербанова, Т. В.** Особливості соціально-психологічної адаптації курсантів прикордонних навчальних центрів як об'єкт корекційного впливу з

подолання наслідків відносної групової ізоляції / Тетяна Вербанова // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць / наук. ред. І. С. Руснак. – Чернівці, 2010. – Вип. 529. – С. 14-25.

4. Вербанова, Т. В. Особливості впливу умов соціальної групової ізоляції на психічне здоров'я курсантів навчальних центрів Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] / Т. В. Вербанова // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електронне наукове фахове видання. – 2011. – Вип. 4. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_4/11vtvpsu.pdf. – Заголовок з екрана. – Мова. укр.

5. Вербанова, Т. В. Аналіз ефективності соціально-психологічного тренінгу з подолання наслідків групової ізоляції курсантів прикордонних навчальних центрів / Матеюк О. А., Вербанова Т. В. // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 6. – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2011. – С. 180-185.

6. Вербанова, Т. В. Психогенні наслідки впливу умов групової соціальної ізоляції у курсантів навчальних центрів Державної прикордонної служби України / Вербанова Т. В. // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 7 – Миколаїв : МНУ ім. В. О. Сухомлинського, 2011. – С. 55-62.

7. Вербанова Т. В., Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей соціальної перцепції курсантів прикордонних навчальних центрів в умовах відносної соціальної ізоляції / О. А. Матеюк, Т. В. Вербанова // Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія : збірник наукових праць. / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – К. : А.С.К., 2010. – Т. І. – Вип. 29. – С. 316-324.

8. Вербанова, Т. В. Організація психопрофілактичної роботи з подолання негативних наслідків групової ізоляції у курсантів навчальних центрів Державної прикордонної служби України [Електронний ресурс] / Т. В. Вербанова // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електронне наукове фахове видання – 2011. – Вип. 5. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_5/11vtvpsu.pdf. – Заголовок з екрана. – Мова. укр.

9. Вербанова, Т. В. Психогенний вплив умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів [Електронний ресурс] / Т. В. Вербанова // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електронне наукове фахове видання – 2012. – Вип. 6. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadps/2011_5/11vtvpsu.pdf. – Заголовок з екрана. – Мова. укр.

10. Вербанова, Т. В. Відносна соціальна ізоляція як психогенний фактор впливу на особистість в умовах прикордонних навчальних центрів / Т. В. Вербанова // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України (Хмельницький 20 листопада 2009

року): II Всеукраїнська науково-практична конференція [Серія : Психолого-педагогічні й філологічні науки] / Національна академія Державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2009. – С. 46-47.

11. Вербанова, Т. В. Толерантність в умовах групової соціальної ізоляції як фактор збереження психічного здоров'я / Тетяна Вербанова // Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності : II Міжнародна науково-практична конференція (17 грудня 2009 року) : зб. матеріалів / за заг. ред. П. Ю. Сауха – Житомир : Видавничий центр ЖДУ Ів. Франка, 2009. – С. 45-47.

12. Вербанова, Т. В. Методичні аспекти подолання наслідків відносної соціальної ізоляції курсантів прикордонних навчальних центрів / Вербанова Т. В. // Перспективные инновации в науке, образовании, производстве и транспорте 2010. : Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции (Одесса, 21-30 июня 2010 г.) / Одесский национальный морской университет. –Одесса : Издательство «Черноморье», 2010. – Т. 8. Педагогика, психология и социология – С. 29-31.

13. Вербанова, Т. В. Специфіка психогенного впливу соціальної ізоляції на особистість курсантів прикордонних навчальних центрів / Тетяна Володимирівна Вербанова // Вісник Одеського національного університету. – Т. 15. – Вип. 11. Психологія : Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 24-25 вересня 2010 р.) / науковий ред. В. І. Подшивалкіна. – Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечнікова, 2010. – С. 351-356.

14. Вербанова, Т. В. Особливості психологічного забезпечення професійної підготовки курсантів прикордонних навчальних центрів. / Т. В. Вербанова // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : III Всеукраїнська науково-практична конференція [Серія : Психолого-педагогічні й філологічні науки] (Хмельницький, 19 листопада 2010 р.) / Національна академія Державної прикордонної служби імені Б. Хмельницького. – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2010. – С. 42.

15. Вербанова, Т. В. Особливості групової динаміки курсантських колективів прикордонних навчальних центрів в умовах відносної групової ізоляції / Вербанова Т. В. // Современные проблемы и пути их решения в науке, транспорте, производстве и образовании 2010 : Сборник научных трудов по материалам международной научно-практической конференции (Одесса 20-27 декабря 2010 г.) / отв. ред. А. Г. Шибяев. – Одесса : Издательство «Черноморье», 2010. – Т. 25. – С. 3-5.

16. Вербанова, Т. В. Соціально-психологічний тренінг як засіб профілактики негативних наслідків відносної соціальної ізоляції курсантів прикордонних навчальних центрів / Вербанова Т. В. // Становлення особистості професіонала: перспективи і розвиток : матер. IV наук.-практич. конф. (Одеса,

18 лютого 2011р.) / Одеський державний університет внутрішніх справ. – Одеса : ОДУВС, 2011. – С. 14-15.

АНОТАЦІЇ

Вербанова Т. В. Вплив умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.09 – психологія діяльності в особливих умовах. – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2012.

Дисертацію присвячено дослідженню проблеми впливу умов групової соціальної ізоляції на психічне здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів. Уточнено сутність, предмет та психологічний зміст поняття «соціальна ізоляція курсантів прикордонних навчальних центрів», виявлені психологічні особливості соціальної ізоляції під час професійної підготовки прикордонників у прикордонних навчальних центрах. Запропоновано показники їх психічного здоров'я та розкрито психогенність впливу умов групової соціальної ізоляції на курсантів-прикордонників. Розроблено та експериментально перевірено методика збереження психічного здоров'я курсантів прикордонних навчальних центрів в умовах соціальної групової ізоляції. Розроблено та впроваджено практичні рекомендації посадовим особам прикордонних навчальних центрів щодо збереження психічного здоров'я курсантів в умовах групової соціальної ізоляції.

Ключові слова: соціальна групова ізоляція, психічне здоров'я, особистісні потреби, астенізація нервової системи, психопрофілактика, соціально-психологічний тренінг.

Вербанова Т. В. Влияние условий социальной групповой изоляции на психическое здоровье курсантов пограничных учебных центров. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.09 – психология деятельности в особых условиях. Национальный университет гражданской защиты Украины. – Харьков, 2012.

Диссертация посвящена исследованию проблемы влияния условий групповой социальной изоляции на психическое здоровье курсантов пограничных учебных центров. Уточнено суть и психологическое содержание понятия «социальная изоляция курсантов пограничных учебных центров», выявлены психологические особенности социальной изоляции в процессе профессиональной подготовки пограничников в учебных центрах.

Предложены показатели психического здоровья курсантов-пограничников и раскрыта психогенность влияния условий групповой социальной изоляции на них. В ходе исследования выявлен ряд психогенных последствий влияния условий групповой социальной изоляции на психическое здоровье курсантов пограничных учебных центров, а именно: низкий уровень удовлетворённости основных личностных потребностей; возникновение субъективного ощущения одиночества; появление негативных психических явлений в межличностном взаимодействии. Анализ динамики негативных

изменений в показателях психического здоровья курсантов-пограничников позволил выявить критический период адаптации будущих пограничников в условиях групповой социальной изоляции, который наступает на третьем и четвертом месяцах обучения в пограничных учебных центрах.

Разработана и экспериментально проверена методика сохранения психического здоровья курсантов пограничных учебных центров в условиях групповой социальной изоляции. Разработаны и внедрены в процесс профессиональной подготовки пограничников практические рекомендации должностным лицам пограничных учебных центров относительно сохранения психического здоровья курсантов в условиях групповой социальной изоляции. В них описан алгоритм проведения психопрофилактических и психокоррекционных мероприятий, которые благоприятствуют уменьшению психогенного влияния условий групповой социальной изоляции во время профессиональной подготовки курсантов в пограничных учебных центрах.

Ключевые слова: групповая социальная изоляция, психическое здоровье, личностные потребности, астенизация нервной системы, психопрофилактика, социально-психологический тренинг.

Verbanova T. The influence of group social isolation conditions upon psychic health of cadets of border training centers. – Manuscript.

The dissertation for taking the Candidate of Psychological Science Degree by specialization 19.00.09 – psychology of acting under special conditions. – National University of Civil Defense of Ukraine. – Kharkiv, 2012.

The dissertation is dedicated to research of problem of group social isolation conditions upon psychic health of cadets of border training centers. The core, subject and psychological content of “social isolation” notion have been detailed and psychological peculiarities of social isolation during borderguards professional training at border training centers have been revealed. The indices of their psychic health have been suggested and psychogenity of conditions of group social isolation influence upon borderguard cadets have been developed. The technique of saving the psychic health of cadets of border training centers under conditions of group social isolation has been worked out and experimentally tested. Practical guidelines for officers of border training centers concerning saving the psychic health of cadets under conditions of their group social isolation have been worked out and implemented.

Keywords: group social isolation, psychic health, personal needs, nervous system asthenisation, psychoprophylaxis, social and psychological training.

Подписано к печати 07.09.12 г.

Формат 60x84/16. Печать офсетная. Бумага офсетная.

Заказ 796. Тираж 100 экз.

Отпечатано в ООО РИА «СМИЛ», ул. Чернышевского, 28